

МЕКТЕП ОQIWШЫЛАРЫНЫҢ ТАЛЫМ ТАРБИЯЛЫҚ ЖҰМЫСЛАРЫН ШӨЛКЕМЛЕСТІРІШ МАСЕЛЕЛЕРІ**Nurlanov Abdijan Sagindikovich – úlken oqıtıwshı**nurlanovabdiyan65@gmail.com*Аjiniyaz atındaғы Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ШКОЛЬНИКОВ****Нурланов Абдижан Сагиндикович – старший преподаватель***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***ISSUES OF ORGANIZING TEACHING AND EDUCATIONAL WORK FOR SCHOOLCHILDREN****Nurlanov Abdijan Sagindikovich – senior teacher***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so'zlar: innovatsiya, maktab, pedagogika, ta'lim, tarbiya, madaniyat, tabiyat, sotsiologiya, ideologiya, ijtimoiy muhit.

Rezyume. Maqolada umumiy urta ta'lim maktablarida o'quvchi shaxsining shakllanishida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishning ayrim masalalari ko'rib chiqilgan.

Ключевые слова: инновация, школа, педагогика, образование, воспитание, культура, природа, социология, идеология, социальная среда.

Резюме. В статье рассматриваются некоторые вопросы повышения эффективности воспитательной работы в становления формирования личности учащихся в общеобразовательных школах.

Key words: innovation, school, pedagogy, education, upbringing, culture, nature, sociology, ideology, social sphere.

Summary. In the article mentioned the most important periods including the youth's coming into existence as perfect person and the increasing of the consequences of education together with upbringing affairs on some points of the secondary schools.

Kirisiw. Insan tárbiyası – bul eń ullı, quramalı hám mashaqatlı is bolıp, ol ilimiy texnikalıq progress zamanında mámleketimizdi social-ekonomikalıq rawajlandırıwshı kúsh esaplanadı. Adamzat tuwılğan kúnnen baslap shańaraq ortalıǵında jasap, jeke insan bolıp qalıplesiwine negiz jaratıladı.

Shańaraq – bul ózine tán sociallıq yacheyka bolıp, onda jekke insan tiykarları hám hár bir shańaraq aǵzasınıń dúnyaǵa kózqarası qalıpleseı. Bala ushın shańaraq tek onıń tuwılğan jeri emes, al ol ómiriniń dáslepki sabaqların alatuǵın tiykarǵı jasaw ortalıǵı esaplanadı. Jeke insan xarakteri hám qádiriyatlarınıń qalıplesiwine shańaraqtaǵı óz ara qatnaslar, onıń morallıq-psixologiyalıq ortalıǵı, mádeniy úrp-dástúrleri úlken tásir kórsetedi. Shańaraq – balanıń jaqsılıq hám jamanlıq, adamgershilik, átiraptaǵılarga húrmet-izzet túsiniklerin ózlestiretuǵın dáslepki múnásibet mektebi. Áhmiyetlisi, áyne usı ortalıqta onıń pútkil ómiri dawamında joldas bolatuǵın mádeniy ádep-ikramlılıq qádiriyatlarınıń tiykarları jaratıladı. Ata-analar onıń tiykarǵı tárbiyashıları sıpatında keleshekte baǵdar bolatuǵın úlgesine aylanadı.

Ata-analar hár kúni, hár bir minutta óz háreketleri hám sózleri menen balanıń minez-qulqı hám dúnyaǵa kózqarasına qanday tásir etip atırǵanınıń gúwası bolmaqta. Balardıń qatnasıwında júz beretuǵın eń ápiwayı sóylesiwler de olardıń basqa adamlarǵa qanday qatnasta bolıw, kelispewshiliklerdi qalay sheshiw, jámiyette ózin qalay tutıw haqqında sabaq bola aladı. Balalar kórgen hám esitken nárselerdi tez qabıl etedi, sonıń ushın jası úlkenler balalar menen qatnasında óz juwapkershiligin ańlap jetiwi zárúr.

Ata-analar óz minez-qulqınıń hár bir isiniń órnek bolıwına itibarlı bolıwı kerek. Eger ata-analar aynalasındaǵılarga mehir-múriwbetlik, keńpeyillik hám húrmet kórsete alsa, balalar bul pazıyetlerdi úyrenedi. Kerisinshe, ózimshillik yamasa kúnshillik sıyaqlı unamsız háreketler kúndelikli turmıstıń bir bólegine aylansa, balanıń sanasına ornalasıwı múmkin.

Tiykarǵı bólim. Mektep jasına kelip oqıw hám tárbiya jumslarınıń tiykarǵı xızmeti mekteplerde ámelge asırıladı. Mektep bul jámiyetimizdiń bir bólimi bolıp, onda pútkil xalqımızdıń keleshegi dóreledi. Tárbiyalıq jumstı shólkemlestiriw mekteptiń tárbiyalıq is jobası, klass basshıları, dógerek, sekciya basshılarınıń jobaları, maqsetli tárbiyalıq baǵdarlamalar tiykarında ámelge asırıladı. Jumstıń mazmunı hám formaları balalar shaxsınıń rawajlanıwı diagnostikasın, olardıń qızıǵıwshılıǵın, oqıwshılardıń individual hám jas ózgesheliklerin esapqa alǵan halda tańlap alınadı.

Mekteplerdiń oqıw-tárbiya jumsları jeke insannıń qalıplesiwi hám rawajlanıwında, oqıwshılardıń aqılıy, ruwxıy hám sociallıq jaqtan jetilisiwinde tiykarǵı áhmiyetke iye. Oqıtıw hám tárbiyalaw procesinde fundamental qádiriyatlar ornatıladı, jámiyet rawajlanıwı ushın zárúr bolǵan turmıslıq baǵdarlar hám kónlikpeler qalıpleseı.

Házirgi waqıtqa shekem mekteplerde oqıtıwshılar óz qanıgeligi boyınsha jaqsı sabaq ótse, klassta oqıwshılar sabaqqa tolıq úlgerse hám mektep pitkeriwshileriniń joqarı oqıw ornına kiriw sanına qarap mektep jámaátı úlken jetiskenliklerge eristi dep esaplaymız. Biraq, mektep pitkeriwshileriniń bilim kónlikpeleri, ruwxıy dúnyası mádeniyatı, juwapkershiligi, dúnyaǵa kózqarasları jámiyetimiz rawajlanıwınıń búgingi kúngi talabına juwap bereme?

Házirgi zaman mekteplerinde tárbiyalıq processlerdi basqarıw degende balalardaǵı tábiyat tárepinen berilgen unamlı qásiyetlerdi rawajlandırıw yamasa onıń sociallıq ortalıqta ózin unamsız tutıwın, tártipsizlik etpewin qadaǵalap barıw ǵana emes al hár bir insannıń ózin-ózi tárbiyalaytuǵın ózinde fizikalıq hám ruwxıy kúshlerdi mudamı rawajlandırıwshı zárúrlikti qalıplestiriw bolıp tabıladı [1].

Keleshegimiz bolǵan jaslarımızdı mádeniy tárbiya hám intellektuallıǵın rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıw tárbiya procesinde bilimlendiriwdiń innovaciyalıq forma hám

usulların qollanıw maqsetinde Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevtıń 2018-jıl 5-sentyabrdegi «Xalıq bilimlendiriwın basqarıw sistemasın jetilistiriw haqqında»ǵı qararında házirgi mektep bilimlendiriwindegi bir qatar kemshilikler atap ótilgen. Sonıń ishinde mektep bilimlendiriwiniń sapası, oqıtıwshılardıń bilim dárejesin hám pedagogikalıq sheberligin, informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalardı qollanıw hám materiallıq texnikalıq bazasınıń jeterli dárejede emesligi sıńǵa alıńǵan edi [2].

Mektep baǵdarlamaları menen sabaqlıqlardıń quramalasqan túrleri házirgi kúnniń talabına say tálim-tárbıya beriwge qarsı keledi. Ádette kópshilik oqıtıwshılar ózi oqıtatuǵın pánin áhmiyetli dep biledi. Mısalı, matematikalıq formulalar, elektr priborları, ximiyalıq reaktivler, kompyuter texnikaları menen islesiw usaǵan kónlikpelerdi úyrenedi, al fauna hám flora túrleriniń mayda genetikalıq bólekleriniń dúzilisi, olardıń jer betinde tarqalıwı hám t.b nızamlıqlar haqqında maǵlıwmatlar tek qánigeler ushın kerek dep oylaymız.

Mazmunı jaǵınan quramalı etip dúzilgen ózbek tilinde jazılǵan mektep geografiya sabaqlıqlarınıń qaraqalpaq tiline awdarmaları oqıwshılar ushın túsiniksiz bolıp qalmaqta. Sabaqlıq awdarmasındaǵı baslı kemshilik geografiya tiliniń buzılıwınan kelip shıqpaqta. Mısalı: noqat-tochka, zenit tábiyyıy hám t.b geografiyalıq sózler óz mánisin joǵaltqan. Tábiyyıy geografiya baslanǵısh kursı sabaqlıǵı tek ǵana awdarma boyınsha qáte kemshilikler ǵana emes, mazmunı, 5-klass oqıwshılardıń jas imkaniyatları, kitapta berilgen artıqsha materiallar, kerisinshe kerekli materiallardıń jetispewshiligi, mektep oqıw baǵdarlamalarına say kelmeytuǵın maǵlıwmatlardıń ushırasıwı oqıwshılardıń geografiya sabaǵına qızıǵıwshılıǵın tómendetiwge sebepti boladı [3].

Usı máselelerdi esapqa alıp, oqıw jobasına kirgiziletuǵın materiallardı pedagogikalıq hám sociologiyalıq talaplarǵa say tańlap alınsa maqsetke muwapıq bolar edi. Sonıń ushında mektep jasındaǵı balalarǵa házirgi dáwir iliminiń hár qıylı tarawlarınan jıynalǵan joqarı dárejedege bilim beriw emes, al jaslardı kámil insan bolıp qalıpsiwine hám rawajlanıwına múmkinshilik beretuǵın zárúr bilimler menen tárbıyalıq kónlikpelerdi úyreniwge járdemlesiw bolıp tabıladı.

Biz jaslardı miynetke tayarlaw degende neni túsinemiz? Usı waqıtqa shekem mekteplerde jaslardı miynetke tárbıyalap atırmız, biraq onıń eń baslı juwmaǵı miynetke bolǵan zárúrliliklerdi qalıplestire almay atırmız. Mekteplerde miynetke úyretiw sabaqlarında balalarda miynetke bolǵan unamlı qatnas, adamlar miynetine húrmetli qatnas kónlikpelerin qalıplestiriw ushın oqıwshılarǵa berilgen tapsırmalardıń qıyınshılıqların óz miynetiniń juwmaǵınıń nátiyjesi, óz shańaraǵına jámiyetke payda keltiretuǵının bilse ǵana miynetke bolǵan zárúrlilik kónlikpelerin payda etiwimizge boladı [4].

Jaslarǵa miynet tárbıyasın beriwde mektep penen jámiyetimizdegi úlgili miynet kórsetkishlerin baylanıstırıp, olarda miynettiń jámiyette, kollektivte, shańaraqta kámil insan bolıp qalıpsiwindegi atqaratuǵın xızmeti haqqında túsiniklerdi qalıplestiriwimizge boladı. Mektep oqıwshılarında miynetke bolǵan zárúrliliklerdi kúsheytiw arqalı olardıń ruwxıy mádeniyatlılıǵın rawajlandırıwǵa mumkinshilik jaratıp, mekteplerde balalardıń uqıplılıqlarına, talabına saykes erkin miynet etiw arqalı óz

betinshe oylaw, dóretiwsilik tańlaw uqıplılıqların rawajlandırıwımızǵa boladı. Atap ótkemizdey, hár qanday miynet balalarda gózzallıq sezimlerdi oyatıw, miynetke bolǵan intalılıqtı, óz qızıǵıwshılıǵına baylanıslı tańlay biluiw múmkinshiliklerin oyatadı.

Oqıwshılardıń kásipke bolǵan qızıǵıwshılıǵı, meyilligi mektep jasınan baslanadı hám óz qızıǵıwshılıǵı tiykarında fakultativ sabaqlarǵa hám sonday-aq dógerek jumıslarına qatnasadı. Mektepte shólkemlestirilgen fakultativ sabaqlar menen dógerek jumıslarınıń durıs jolǵa qoyılmaıwı oqıwshılarda miynetke bolǵan zárúrlilik kónlikpelerin payda etiwdegi kemshilikler oqıwshılardıń kásipke bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyata almay atırmız. Nátiyjede oqıwshılar mektep pitkergennen keyin joqarı oqıw orınları yamasa kásip óner kolledjleri qanıgeliklerin tańlawda ózlerinde anıq baǵdar bolmaǵanlıǵı sebepli ata-anası másláhát bergen orınlarǵa tapsırıwǵa májbúr bolmaqta.

Oqıwshılardıń bilim sapasınıń nátiyjeliligin asırıwda oqıw procesinde qollanılatuǵın texnikalıq hám kórgizbeli kurallardıń áhmiyeti joqarı. Kórgizbeli qurallar oqıwshılardıń dúnya qubılısların kóz aldına keltiriwın hám fantazıyasın baytıwǵa keń múmkinshilik jaratadı. Ullı chex pedagog alımı Yan Amos Komenskiydiń «Mıń márte esitkennen bir márte kórgen abzal» degen pikiri házirgi zaman pedagogıkası rawajlanıwında óz áhmiyetin joǵaltpaǵan.

Mektep geografiya sabaǵı oqıw xanalarında sabaqlardıń sapasın támiyinleytuǵın barlıq kerekli kórgizbeli qurallar, kartalar taw jınısları hám minerallar, ósimlik, topıraq kollekcıyaları, hawa rayın baqlaw ushın kerekli meteorologiyalıq ásbap-úskenerler, texnikalıq qurallardan oqıw filmlerin kórsetiw ushın televizor, video magnitafon, kinoproektor, ekranda geografiyalıq súwretlew proekciyaların kórsetiw ushın diaproektor, kadoskop hámde tábiyyıy processlerdi súwretlewshi hár qıylı modeller bolıwı zárúr [5].

Geografiya páni boyınsha klastan tis jumıslarda tábiyat qubılısların baqlaw, topıraq ósimlik qatlamların úyretiw, hawa rayın baqlaw, atmosferalıq qubılıslardı ólshew hám tájiriybeler alıp barıw, tábiyatqa sayaxat, mektep qasında shólkemlestirilgen geografiyalıq maydanshalarda alıp barılıwı kerek. Biraq tilekke qarsı oqıwshılardıń klassta alǵan teoriyalıq bilimlerin ámeliyatta qollanıw arqalı olardıń pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıratuǵın geografiyalıq maydanshalar derlik joqtıń qasında.

Házirgi mektep geografiya xanalarında sabaqlardı alıp barıw dástúriy oqıtıw usullarında kartadan paydalanıp awız eki túsindiriw metodları menen sheklenip, joqarıda ayılǵan kórgizbeli qurallardıń jetispewshiligi sebepli oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyata almay atırmız.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanıwızda keleshegimiz bolǵan jaslarımızdı mádeniy tárbıyasın hám intellektuallıǵın rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıw tárbıya procesleriniń nátiyjeli bolıwı jámiyet, mektep hám ata-analar arasındaǵı tıǵız baylanıslı tálim-tárbıyalıq shólkemlestiriwsilik jumıslarına baylanıslı boladı.

Eń dáslep shańaraq tárbıyasında – balanıń sana sezimi qalıplesedi, ol bul jerde tiykarǵı kónlikpelerdi úyrenedi. Bala tuwılǵannan baslap onı qanday bolsa, sonday etip qabil etetuǵın jaqın adamlardıń qorshawında boladı. Bunday qabil etiw onıń ruwxıy rawajlanıwında tiykarǵı rol oynaydı. Shańaraqta bala ózin-ózi túsiniwdi úyrenedi, sonday-aq, basqalar menen sóylesiw hám qarım-qatnas

kónlikpelerin ózlestiredi. Bul jerde ol muxabbat, doslıq, parız hám juwapkershilik haqqında dáslepki túsiniklerdi aladı. Bul tájribe onıń keleshektegi sociallıq qatnasıqlarınıń tiykarı boladı.

Mekteptegi tárbiya jumısı eń áhmiyetli baǵdarlardan biri bolıp onda oqıtıwshılar tek ǵana bilimdi sapalı hám ápiwayı etip jetkerip beriwge emes, al oqıwshınıń shaxsın qalıplestiriwge unamlı tásir etiwge, onıń hár tárepleme rawajlanıwına, salamatlıǵın, ádep-ikramlılıǵın bekkemlewge úles qosıwǵa qaratılǵan. Mekteptiń tárbiyalıq jumısı balanıń shaxsı, bárinen burın, shańaraqta qalıplesetuǵının esapqa alıp, tárbiya procesinde, bala, ata-ana hám jámiyet arasındaqı óz ara baylanıstı támiyinleytuǵın eń áhmiyetli sociallıq institutlardan biri bolıp esaplanadı.

Mektep jámaátiniń eń áhmiyetli wazıypalarınan biri oqıwshılardıń ata-anaları yaqı olardıń ornın basıwshı shaxslardı mektep jumısına belsendi qatnasıwǵa tartıwdan ibarat. Ata-analar mektep máseleleri menen kóbirek qızıǵıwı, bayram ilajlarında, ekskursiyalar, poxodlarda qatnasıwı balalar hám úlkenlerdiń mádeniy óz ara qatnasın jolǵa qoyıwǵa, mekteptegi hár qıylı qıyınshılıqlardı sheshiwge járdem beredi.

Mektepte tálim tárbiya jumısların nátiyjeli shólkemlestiriwde oqıtıwshılardıń házirgi zaman ilim jańalıqları menen qurallanıp óz ústinde islewı, jańa pedagogikalıq ádebiyatlar, texnologiyalıq usıllar menen tanıs bolıwı hám óz sabaqınıń texnikalıq kórkemligine ayırıqsha itibar beriwı qusaǵan pedagogikalıq sheberligine, talapshanlıǵına hám komponentine baylanıshı boladı.

Adebiyatlar

1. Харчев А.Г. О некоторых актуальных проблемах воспитания личности. – Москва: «Политиздат», 1990.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълимини бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ- 5538-сон Фармони.
3. Баллиева Р., Жарлықағанов М. 5-класс география (табiiғый география басланғыш курсы) сабақлық мәселелери. // НМПИ «география – келешекке нәзер» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. – Нөкис: 2021. 104-108-б.
4. Семенов Н. О некоторых перспективах развития трудовой деятельности. // Коммунист, 1973, №15. – С. 69-77.
5. Ходжаева Г., Наурузбаева Г.Т., Бакиева Ж. Школьная география и её некоторые проблемы. // География ва география таълимидаги муаммолар. Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: 2018.